

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

20(29)
2020

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2020

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – mokslinis etnologijos ir socialinės ir kultūrinės antropologijos žurnalas. Jame spausdinami recenzuojami straipsniai, konferencijų pristatymai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas pristato mokslo aktualijas ir skatina teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Lithuanian Ethnology: Studies in Social Anthropology and Ethnology – is a peer reviewed journal of ethnology and social and cultural anthropology. It publishes articles, conference presentations, book reviews and review articles, which may be in Lithuanian or English, primarily focused on Lithuania, Central and Eastern Europe. The journal represents current debates and engages in methodological discussions.

REDAKCIŅĖ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius / Editor-in-Chief)

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Chris Hann

Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Jonathan Hill

Pietų Ilinojais universitetas / Southern Illinois University, Carbondale, USA

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Heriot-Watt universitetas / Heriot-Watt University, Edinburgh, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

REDAKCIŅĖS KOLEGIJOS SEKRETORĖ / EDITORIAL ASSISTANT

Danguolė Svidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher: Redakcinės kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

www.istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate, Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S-LIP-19-58)

„Grižti, kad sukurtum pokytį“: sugrįžusiųjų iš migracijos socialinės perlaidos ir jų perdavimas

Indra Lukošienė

Straipsnyje siekiama atskleisti, kaip *grįžusieji* iš migracijos interpretuoja savo sukauptų žinių, patirties, idėjų perdavimą Lietuvoje. Tam pasitelkiama socialinių perlaidų koncepcija aptariant normines struktūras ir praktikos sistemas bei tai, kaip *grįžusieji* įvardija santykį su kilmės šalies aplinka. Pagrindiniai straipsnio tikslai – aptarti, kokios dažniausiai iš migracijos parvežamos sukauptos idėjos ir patirtys socialinių perlaidų forma, kokiu būdu bei kam jos dažniausiai perduodamos, t. y. kas, kaip ir kam perduodama.

Raktiniai žodžiai: *socialinės perlaidos, grįžusieji migrantai, socialinis pokytis, migracinė patirtis, patirčių perkėlimas.*

The article aims to show how returnees interpret the transfer of their accumulated knowledge, experience and ideas in Lithuania, using the concept of social remittances, and discussing normative structures and practice systems, and how returnees identify their relationship with the social environment of the country of origin. The aims are to discuss what types of social remittances were brought from migration, the experience, and how and to whom they are most often transferred.

Key words: *social remittances, returnees, social change, migrational experience, transfer process.*

Indra Lukošienė, Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinės antropologijos centras, Jonavos g. 66, LT-44191 Kaunas, el. paštas: indra.lukosiene@vdu.lt

Migracija yra neatskiriamas modernios visuomenės reiškinys. Migracijos tendencijos ir jų įtaka siunčiančios ir priimančios šalies ekonomikai, visuomenės socialinei sanklodai plačiai diskutuojama ir plėtojama tema. Lietuvos gyventojų skatinimas sugrįžti, kaip ir nuolatinis ryšių palaikymas su užsienio lietuvių bendruomenėmis, dominuoja kaip vienas pagrindinių su migracijos politika susijusių tikslų (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl „Globalios Lietuvos“... 2011). Kad klausimas aktualus, parodo ir LR Vyriausybės kvietimas teikti idėjas, kaip spręsti Lietuvos

demografines problemas, kurios įvardijamos kaip *aštrios*, o demografinė situacija – kaip *sudėtinga* (Vyriausybė kviečia teikti... 2018). Šios idėjos pasitelktos kuriant „Demografijos, migracijos ir integracijos 2018–2030 metų strategijos įgyvendinimo planą“ (LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Demografijos... 2018), taigi *makro* lygmeniu migraciją bandoma spręsti ekonominėmis, politinėmis priemonėmis, tačiau ir *mikro* bei *mezo* lygmeniu vyksta įvairūs socialiniai ir kultūriniai susidūrimai, kai individualios vertybės, siekis pagerinti ekonominę gerovę ar socialinį statusą patenka į kolektyvinius socialinių ryšių tinklus. Itin šie procesai atsispindi išliejant į kilmės šalies bendruomenę grįžus po ilgesnio migracijos laikotarpio.

Straipsnyje nagrinėjame migracinę patirtį turinčių aukštos kvalifikacijos *grįžusių* asmenų parvežamos socialinės perlaidos: aptariamąs parvežamos idėjas, praktika ir įgūdžiai, kam dažniausiai perduodama ir koku būdu – būtent kas, kam ir kaip perduodama. Taip pat straipsnyje siekiama trumpai aptarti šiuolaikinių migrantų požiūrius, kaip jie apibūdina santykį su kilmės šalimi, kokius skirtumus ir panašumus mato tarp dviejų šalių (emigracijos krašto ir Lietuvos), aiškinamasi, kaip *grįžusieji* įvardija santykį su kilmės šalies aplinka bei kiek svarbūs socialiniai tinklai perdavimo procesui.

Socialinės perlaidos migracijos tyrimuose

Socialinių perlaidų koncepcija sugalvojo, apsvarstė ir paskelbė Peggy Levitt, siekdama apibrėžti idėjų, vertybių, įsitikinimų, elgesio normų, siekių, praktikos ir socialinio kapitalo sklaidą. Levitt jas suskirstė į tris sritis: 1) norminės struktūros (idėjos, vertybės, įsitikinimai, apimantys elgesio normas, atsakomybės už šeimą sampratą, kaimynystės principai, dalyvavimas bendruomenėje, socialinio mobilumo siekis); 2) praktikos sistemos (veiksmai, kuriuos formuoja norminės struktūros, tokios kaip organizacinė praktika: naujų narių įdarbinimas ir socializavimas, tikslų nustatymas ir strategizavimas, lyderio vaidmenų apibrėžimas ir socialinių ryšių formavimas; taip pat tai, kaip asmenys pasisiskirsto namų ūkio užduotis ir kiek jie dalyvauja politinėje veikloje); 3) vertybėmis ir normomis pagrįstas socialinis kapitalas, kuris yra kolektyvinių veiksmų šaltinis ir padeda sklusti normoms bei vertybėms (Levitt 1998, 2001, 2006, 2007, 2009; Levitt, Lamba-Nieves 2011).

Davisas Conway'us ir Robertas B. Potteris, kalbėdami apie grįžtančiuosius į Karibų salas, teigia, kad transnacionalūs grįžtantys migrantai yra iš skirtingų demografinių kontekstų ir įvairūs savo požiūriais bei elgesiu. Jie yra sukaupę skirtingas žmogiškojo ir socialinio kapitalo atsargas. Grįžusieji turi kitokių požiūrių bei santykį su savo kilmės šalimi ir tėvynės, šeimos sampratą, todėl jų patirtis,

integracijos procesas, veikla ir elgesys retai gali būti suvienodinti ar apjungti, nes yra ne kolektyviniai, o individualūs (Conway, Potter 2007).

Ulfas Hannerzas socialines perlaidas prilygina deryboms, kurios yra veiktamos vietinių aplinkybių (Hannerz 1996: 99):

Galime manyti, kad čia vyksta tam tikros nuolatinės reikšmių, vertybių ir simbolinių formų derybos; įtraukiant senosios ir naujosios vietos kultūras, taip pat didelę migrantų patiriamą netolygumo ir plyšimo patirtį. Šioms deryboms įtakos turi mikrokultūros „loкусas“, kad reikšmės, vertybės ir simbolinės formos dalyvių galvose gali būti susietos su konkrečiais asmenimis, įvykiais ir aplinkybėmis.

Kadangi išskirtinai socialines perlaidas pradėta nagrinėti vertinant migracijos procesus tarp išsivysčiusių ir besivystančių šalių, socialinių perlaidų sąvoka, bent jau diskursyviai, įgavo pagrindinę poziciją, ypač kai kalbama apie migracijos poveikį kilmės visuomenei (Boccagni, Decimo 2013).

Heinas de Haasas, kalbėdamas apie bendrą migracijos teorijų spektrą, paaiškina socialines perlaidas remdamasis grįžtamojo ryšio procesu migracijos sistemos teorijoje. Jis teigia, kad socialinės perlaidos yra kontekstiniai migracijos padariniai kultūros dominijoje, ir vadina jas „migracijos skatinamomis kultūros pokyčių formomis“ (de Haas 2007: 7). Migracija per susidūrimą su kitomis normomis ir praktika gali daryti įtaką tapatybės formavimuisi, normoms, vertybėms ir elgesiui migrantus siunčiančiose bendruomenėse, ypač kai migracija yra susijusi su socialine ir materialine sėkme.

Socialinių perlaidų apibrėžimas, pasiūlytas Levitt, buvo sukonstruotas atsižvelgiant nuo ekonominių perlaidų, įtraukiant tai, kas nepriskiriama finansinėms kategorijoms, – normas, vertybes, tapatybes ir socialinį kapitalą (Levitt 1998). Kultūra buvo įtraukta į šią sąvoką siekiant pripažinti ir įvertinti, *kas* ir *kaip* perduodama, kartu yra išsąskniję į žmonių normas ir vertybių sistemas, kurios yra „kultūrinės“ (Levitt, Lamba-Nieves 2011), todėl pradėta kalbėti apie grįžtančiųjų sukauptas žinias, aktyvumą raginant „sistemiškiau pažvelgti į grįžtančiųjų novatorišką potencialą ir nustatyti, kokiomis sąlygomis migrantų idėjos ir įgūdžiai, nors ir minimalūs, gali būti konstruktyviai panaudoti kilmės visuomenės naujai“ (Gmelch 1980, cit. iš Grabowska, Garapich 2016). Tokią poziciją kritikuoja de Haasas, keldamas klausimą, ar tikrai „plėtra yra būtina investavimo sąlyga“, tai yra, kad „siunčiančios ir priimančios šalių vyriausybės yra per daug apsėtos perlaidų maksimizavimo, kartu nepaiso būtinybės pirmiausia sukurti „derlingą dirvožemį, kuriame galima sėti perlaidų sėklas“ (de Haas 2013: 189). Toliau de Haasas kelia pagrindinį klausimą, ar pastarojo meto perėjimas prie optimistinių požiūrių atspindi tikrąjį (vis labiau transnacionalizuotą) migracijos ir raidos sąveikos pokytį, kitų metodinių ir analitinių priemonių naudojimą, ar tai yra dedukcinis bendras paradigmos poslinkis nuo priklausomumo (angl. *dependency*)

teorijų ir pasaulio sistemų teorijų iki neoliberalių ir neoklasikinių pažiūrų (de Haas 2013).

Levitt ir Deepakas Lamba-Nievesas straipsnyje, kuriame pakartotinai svarstoma socialinių perlaidų samprata, teigia, kad tokios praktikos tiesiogiai priklauso nuo išvykimo priežasčių (Levitt, Lamba-Nieves 2011).

Reikėtų pažymėti, kad migracijos poveikis tyrimuose atskiriamas nuo bendrų socialinių pokyčių proceso konteksto (de Haas 2007: 228), todėl reikėtų atskirti socialinę perlaidą ir kilmės šalies vystymąsi (Paasche 2016), šį fenomeną analizuojant per pokyčio dimensiją. Taigi nereikėtų pamiršti, jog socialiniai procesai vyksta ir kilmės šalyje, tad siekiant išvengti pervertinti migracijos procesų poveikį, reikėtų į procesus žiūrėti holistiškai ir įvertinti refleksyviai, suprantant kontekstą.

Lietuvos migracijos procesų tyrimai plačiai plėtojami ir apima daug sričių. Socialinių perlaidų tema iš dalies tyrinėta ir aptarta straipsniuose „Diaspora, kaip užsienyje sukurto ir namuose kvestionuojamo, Tėvynės nacionalizmo šaltinis“ (Ciubrinskas 2013), „Grįžimas su ištekliais: socialinės perlaidos ir transatlantinių remigrantų neapibrėžtas priklausymas“ (Čiubrinskas 2018), kuriuose kalbama ir apie socialinių perlaidų būdus, kurie buvo sąlygoti etninio paveldo kaupimo ir išsaugojimo. Migranto indėlio apžvalga pateikiama Ingridos Gečienės ir Sandros Kanopkaitės parengtame skyriuje „Diasporos indėlis į Lietuvos gerovės kūrimą“ monografijoje *Diasporos profesionalai: kaip juos telkti kuriant Lietuvos gerovę*. Čia taip pat paminėtos organizacijos ir veikėjai, indėlio formos, tačiau neanalizuojami indėlio perdavimo būdai, poveikiai, veiksniai (Gečienė, Kanopkaitė 2015). Vėliau Gečienė-Janulionė disertacijoje „Migrantų indėlis kilmės šalims: Lietuvos migrantų Jungtinėje Karalystėje atvejis“ aptaria veiksniai, kurie turi įtakos Lietuvos migrantų prisidėjimui prie kilmės šalies vystymosi, ir šio proceso ypatumus (Gečienė-Janulionė 2019).

Lauko tyrimo pristatymas ir metodologija

Siekiant iširti į Lietuvą grįžusių migrantų socialinių perlaidų praktikas, 2017–2018 m. buvo atliekamas etnografinis tyrimas pasirenkant kelis pagrindinius informantus (angl. *key informants technique*) (Tremblay 1957, cit. iš Bernard 2011). Tokia tyrimo metodika pasirinkta todėl, kad tokie pagrindiniai informantai dėl asmeninių savybių ar padėties visuomenėje geba suteikti daugiau informacijos ir gilesnių įžvalgų apie tai, kas vyksta aplinkui. Marc-Adelard'as Tremblay'us tokius asmenis vadina „natūraliais stebėtojais“. Jie domisi aplinkinių elgesiu, jie stebi susijusius procesus, kultūros aspektus ir dažnai spėlioja bei daro išvadas.

Lauko tyrimo metu informantų grupė buvo identifikuota dalyvaujant su migracija susijusiuose tinklaveikos renginiuose ir atrinkta sniego gniūžtės principu.

Dėl šių priežasčių dalis informantų buvo tarpusavyje pažįstami. Pagrindinės informantės (angl. *key informants*) buvo keturios moterys, iš jų trys dirbančios nevyriausybiniam sektoriuje, ketvirtoji dirbanti privačiame sektoriuje, bet taip pat plėtojanti ne pelno siekiančią veiklą. Tyrimo medžiagą papildė kiti 12 informantų, su kuriais buvo atliekama mažiausiai po du pusiau struktūruotus interviu. Tai buvo 6 vyrai, 6 moterys, iš jų 4 dirbantys privačiame sektoriuje, bet taip pat vykdytys ne pelno siekiančią veiklą arba savanoriaujantys, 2 dirbantys akademiniam sektoriuje, 2 dirbantys viešajame sektoriuje, 4 įsteigę ir plėtojantys ne pelno siekiančias veiklas, daugiausia grįžusiųjų buvo parvykę iš Didžiosios Britanijos, bet taip pat buvo ir iš Danijos, Šveicarijos, JAV, bei Australijos. Taip pat 2018 m. kovo mėn. buvo atliktas *focus* grupės interviu, kuriame dalyvo 2 pagrindinės informantės ir 4 kiti informantai.

Su keturiais pagrindiniais informantais atlikau ne tik interviu, bet su jais bendraudama 2017 m. rugsėjo–2018 m. balandžio mėn. dalyvavau ir jų darbinėje veikloje bei viešuose renginiuose, lankiausi namuose, susitikdavome neformaliai pakalbėti. Tyrime dalyvavusių asmenų tapatybės anonimizuotos generalizuojant jų veiklos sritį. Konfidencialumo užtikrinimas yra turbūt svarbiausias etinis klausimas, kadangi *grįžusiųjų* ir viešai veikiančių asmenų nėra tiek daug Lietuvoje. Tad ne tik jų vardai anonimizuoti, tam tikrais atvejais neįvardijamos jų veiklos ar vietovės, kadangi socialinės antropologijos tyrimuose svarbu nepaveikti būsimos informantų veiklos bei jų santykių su aplinkiniais. Pagrindiniai informantai:

1. Jūratė, 38 m., nevyriausybinių organizacijos steigėja ir vadovė. Buvo išvykusi į Didžiąją Britaniją, kur gyveno 5 metus bei dirbo nevyriausybiniame organizacijoje. Jau prieš važiuodama į Lietuvą Jūratė su bendraminčiais lietuviais įsteigė nevyriausybinių organizaciją. Aktyviai veikia, bendrauja su politikos atstovais siekdama įgyvendinti organizacijos, veikiančios gyvūnų apsaugos srityje, tikslus.

2. Beata, 42 m., žurnalistė, edukacijų organizatorė. Grįžo po 10 metų gyvenimo JAV, kur individualiai rašė, nedirbo. Sugrįžusi į Lietuvą trumpai įsidarbino, tačiau dėl skirtingų požiūrių paliko savo turėtas pareigas ir pradėjo dirbti individualiai. Šiuo metu rengia įvairius mokymus, seminarus ir paskaitas.

3. Žemyna, 33 m., psichologė, gyveno, mokėsi ir dirbo Didžiojoje Britanijoje 9 metus. Vėliau pradėjo rengti mokymus ir Lietuvoje, kurių metu susipažino su savo pirmaisiais klientais. Grįžusi į Lietuvą įsteigė ne pelno siekiančią organizaciją, kur, samdydama kitus darbuotojus, teikia pagalbą autizmo spektrą turintiems vaikams ir jų šeimoms bei veda įvairias edukacijas, seminarus kitų įstaigų darbuotojams, perduoda sukauptas žinias.

4. Gintarė, 41 m., finansininkė, dirba verslo sektoriuje, grįžo po 13 metų praleistų Australijoje, kur mokėsi, o vėliau siekė karjeros finansų sektoriuje. Grįžusi aktyviai veikė lyčių lygybės klausimais, vėliau įsteigė ne pelno siekiančią organizaciją.

Kas parvežama: idėjos, praktikos ir įgūdžiai

Susidūrimas su „naujumu“, kitokiu požiūriu, kitokių organizavimo būdų stebėjimas yra socialinių perlaidų proceso pradžia. Migrantai iš pradžių turi pamatyti ir patirti socialinius ir ekonominius susitarimus (angl. *encounters*) migracijos šalies bendruomenėje (Grabowska, Garapich, Jaźwińska, Radziwinowiczówna 2017). Kaip pripažįsta tyrime dalyvavusieji informantai, daugeliu atvejų žmonės negali patys tvirtai suprasti, kada užfiksuoja naują požiūrį ir kas juos įgalina vėliau imtis pokyčių darbinėje, socialinėje ar švietimo srityse. Susiduriant su kokia nors naujove, individas reflektuoja per savo patirtį, žinias, vertybines nuostatas, svarsto, kad galbūt jo kilmės šalies bendruomenė galėtų perimti panašų procesą, perimti praktikas ar pasinaudoti idėja. Pastabumas naujovėms ir jų persvarstymas kilmės šalies kontekste yra viena svarbiausių sąlygų norint imtis tolesnių socialinių perlaidų perdavimo, pokyčių diegimo etapų.

Socialinis kontekstas ir pasitikėjimas

Viena esminių įvardijamų socialinių perlaidų praktikų yra susijusi su mažesne socialine kontrole įvairiose srityse, būtent, anot Levitt, norminės struktūros – vertybės, įsitikinimai ir elgesio normos (Levitt 1998). *Grižusieji* dažnai nurodo, kad daug geriau jaučiamasi aplinkoje, kur vengiama kištis ar vertinti, jog nesi išskiriamas pagal religinę, etninę tapatybę, būtent nesprendžiama pagal išvaizdą, elgesį, taip išvengiant išankstinių, galbūt klaidingų vertinimų, t. y. kalbama apie socialinį pasitikėjimą „kitu“. Štai vienas informantas įvardija veiksnius, kuriuos stengiasi keisti:

...paprastčiausiai pasirenku netoleruoti įsisenėjusių normų, su kuriomis aš nesutinku. Jei nesutinku, tai ir pasakau, kad nesutinku. Man nebaisu pastovėti tiek už save, tiek už kitą. Aš žinau, kad visada turėsiu pasirinkimą. Kol gyvenau tik Lietuvoje, kažkaip vis nedrįsdavau išsakyti, ką galvoju, šiandien, žinoma, ir Lietuvoje labai viskas pasikeitė, bet kartais reikia pastovėti už save, reikia argumentuoti, kad turime atstovauti ir tą, kuris dažnai pats nesupranta, kad turi būti kitaip, kad negalima toleruoti diskriminacinio požiūrio (Giedrius, 28 m., juristas).

Gebėjimas atstovauti ne tik sau, bet ir kitam dažniausiai įvardijamas kaip migracijoje įgyta patirtis, kurią siekiama įgyvendinti tiek darbinėje aplinkoje, tiek viešojoje erdvėje (pvz., vaiko mokykloje, darželyje, apsilankius valstybinėje įstaigoje). Asmenys nurodo, kad dažnu atveju tai nesibaigia vien pastaba ar nepasitenkinimu. Pokyčio procesas įgalinamas per detalesnes paieškas, pasitelkiant pažįstamus, kurie jau galbūt yra susidūrę su panašia problema, t. y. išsiaiškinant, o kaip gali būti, o kaip turėtų būti arba kaip tokios problemos ar iššūkiai sprendžiami užsienio šalyje.

Socialinis jautrumas – tai pagarba vienas kitam, galvojimas apie kitą, apie jo laiką. Žemyna pasakojo apie situaciją laukiamajam prie gydytojos kabineto:

Atsisėdau laukti gydytojos, žinai, 13:20 appointment'as... ir niekas nežino, kur yra gydytoja. Jos dalinasi vienu kabinetu. Aš pasisakau registratorei, kad jau 10 min. gydytojos nėra, dar 10 min. Gydytojos nėra. <...> Niekas nenuėjo jos pakviesti – po dviejų dešimt, jos vis dar nėra, tada aš pradėjau... Na pasisakiau, kodėl čia taip vyksta ir kur yra gydytoja? Ji išeina man ir sako, tai kodėl jūs manęs nepakvietėt. Sakau – tai palaukit, ar aš turiu jus po ligoninę ganyt. Ar jūs turit sąrašą pacientų, kuriuos turit šiandieną aptarnauti, ir išsakiau aš jai, na vat sakau, taip negali būt – kur yra pagarba vienas kitam, kur yra savo darbo atlikimas (Žemyna, 33 m., psichologė).

Tarp *grįžusiųjų* svarbiausiomis matavimo dimensijomis tampa laikas, kokybė ir efektyvumas. Įvertinant šiuos tris aspektus, atsiranda galimybė juos laikyti pokyčio objektu, paskatinti juos keisti, kad tai būtų panašu ir į migracijos šalies standartus. Jūratė (38 m., nevyriausybinių organizacijos steigėja ir vadovė) įvardijo, jog jai intensyviai reikia dirbti gyvūnų teisių advokatavimo srityje. Ji sakosi parvežusi ne tik požiūrį į kitokią gyvūnų apsaugą, t. y. pokyčius profesinėje srityje, bet padėjo tiek kolegoms, tiek bendraminčiams kalbėti daugiau apie socialinį jautrumą, vykdyti įvairias edukacines iniciatyvas, prienamesnes plačiajai visuomenei.

Žemynos (33 m., psichologė) pasirinkta profesinė veikla – darbas su autizmo spektrą turinčiais vaikais – taip pat susijusi su tolerancijos bei pakantumo didinimu. Moteris rengia įvairias edukacijas, dalyvauja diskusijose, viešuosiuose renginiuose siekdama paneigti visuomenėje įsisenėjusius mitus apie šį sindromą.

Minėti *grįžusieji* sukuria poveikį per savo darbinę veiklą, minėtais atvejais – per savo ne pelno siekiančias organizacijas, kurios ir įsteigtos siekiant keisti procesus, pavyzdžiui, gyvūnų apsaugos arba vaikų ir paauglių sveikatos srityse. Žinoma, kolegos darbinėje aplinkoje greičiausiai perima šio socialinio jautrumo požiūrio aspektus, bet kadangi mano tyrime dalyvavę informantai aktyviai veikia ir viešojoje erdvėje, tokios socialinės perlaidos sklinda kur kas plačiau.

Pokyčiai ir santykiai šeimoje bei su pačiu savimi

Antroji socialinių perlaidų sfera, kuri buvo įvardijama *grįžusiųjų* migrantų interviu metu, susijusi su šeimos modeliu, santykiais šeimoje.

Migrantai dažnai kalba apie šeimos ryšių vertinimą migracijos šalies kontekste, jog jiems svarbu palaikyti ryšius, bendrauti. Migracijos šalies šeimos sampratos vardikliai dažnu atveju pristatomi per neigiamą konotaciją, kaip nesiektini, nors pažymima, jog pastebi Vakarų šalyse vyraujančią santykių laikinumą, lankstumą. Teigiamai akcentuoja santykių šeimoje suderinamumą, pavyzdžiui, vaikų priežiūros, namų ruošos pasidalinimą. Štai kita *grįžusioji* diskutuoja

apie susvetimėjimą ir distanciją tarp žmonių Didžiojoje Britanijoje, taigi neidealizuoja užsienio šalies, o atranda skirtumus, kurie padėjo jai apsispręsti parvykti į Lietuvą:

Dirbdama turėjau daug pacientų, tai matai ir tą kitą pusę. Ir tu matai močiutę aštuoniasdešimties metų ir klausi, kaip jums sekasi, kaip jums Kalėdos... O ji sako, jog buvo viena. Ir kiek daug žmonių yra iš tikro vienišų, švęs Kalėdas vieni. Mūsų bendraamžiai, mes turėjom keletą draugų, kurie buvo iš daugia-vaikių šeimų, turėjo po 4–5 brolius, seseris. Ir automatiškai galvoji, kad ta šeima labai didelė, bet kartu ir labai darni, ir tokia kaip kumštis. Bet jie net nevažiavo į kitą Anglijos dalį. Mes skrendam į Lietuvą, o jie nevažiavo į kitą Anglijos dalį. Dar vienas dalykas, labai daug antidepresantų vartoja žmonės, galbūt Lietuvoj irgi yra tas, bet tikrai ne tiek. Anglijoje ant kortelės aš visada tai matydavau, nurodyta, ir galėdavai matyti, kad labai daug jaunų žmonių, o tai irgi yra iš to tokio kažkokio vienišumo. Bet ar tikrai yra tos empatijos, kur aš nuoširdžiai tavim rūpinuosi ir tu gali man verkt ant peties. Tai kaip mums yra Lietuvoj. Kur atvirkščiai atrodo – visi tokie atšiaurūs ir žiauri, pikti ir nelaimingi, bet tu gali paskambint daug žmonių ir tai pačiai kaimynei, kur aš mačiau vieną kartą. Aš ją galiu pasikalbinti ir pasikviesti kavos, net išsiverkt ant peties (Agota, 33 m., medicinos sektoriaus darbuotoja).

Štai kitu atveju Gintarė (41 m., finansininkė) pateikia visai kitokią pavyzdį, kaip galima praleisti kokybiškai laiką su šeima, suderinti profesinį ir asmeninį gyvenimą bei leisti laiką sau: „...būdama Anglijoje pastebėjau, kad laikas su šeima gali būti visai kitoks. Stebėdavau, kaip kiti ten praleidžia laiką su savo šeimomis. Jie kartu daro ką nors, veikia, kuria, kur nors važiuoja, lanko įvairias vietas, parodas, koncertus“. Viena dažniausiai minimų kategorijų – ne tik kokybiškas laikas su šeima, bet skiriamas laikas sau, kokybiškas bendravimas su kolegomis ir draugais. Jūratė (38 m., nevyriausybinės organizacijos steigėja ir vadovė) sakosi išmokusi skirti laiko sau:

Tada daug lengviau susidėlioti prioritetus, išsifiltruoti, kas tau svarbu, o kas nebelabai. Per šias minutes man pavyksta susidėlioti kur link ne tik asmeninėje, bet ir profesinėje srityje. Aš sportuoju, savanoriauju ir šiaip mėgstu pabūti viena... Gal kas ir sakytų: tu esi savanaudė tiek galvodama apie save, galėtum šį laiką paskirti kitiems dalykams. Bet aš žinau, kad būna atvirkščiai: žmonės bėga bėga, o tada depresija, ligos. Aš, būdama ten, išmokau gerbti save, tada pavyksta gerbti ir kitus.

Mano pažinto *grįžusiųjų* būrio informantai labiau norėjo išsamiai aptarti skirtumus ir panašumus, kuriuos matė tarp dviejų šalių, pabrėždami, kokius pokyčius išgyveno patys ir kokias inovacijas diegė sugrįžę. Tačiau daugeliu atvejų naujų įgūdžių, idėjų ar praktikos kaita ir įgijimas buvo aiškinama ne tik kaip migracijos, bet ir kaip jų pačių gyvenimo mobilumo, ir kaip jų pačių individualių galimybių nulemtas dalykas. Dažnu atveju žmonės išvykdavo į migracijos

šali po studijų, karjeros pradžioje, dar mokydami ar vos tik pradėję darbinę veiklą, tad jų išvykimas bei patekimas į darbo rinką sutapo su jų pačių lemiamu augimo tarpsniu pradėdant karjerą, sukūrus šeimą, susilaukus vaikų ir pan. Tai gi tai nėra tik migracijos, bet ir tam tikru gyvenimo momentu patiriama patirtis. Be to, šis procesas sustiprino jų pačių suvokimą, koks jų pačių vaidmuo ir gebėjimas susikurti savo gyvenimą pagal savo norą. Todėl tarp apklaustųjų pokytis buvo vertinamas ne kaip pasyvus „naujas“ būdas, kaip „daryti dalykus“, o kaip aktyvus reagavimas ir įgyvendinimas to, kam reikia saviraiškos ir savimonės, tad pagrindinis veiksnys – individualus „aš“:

Vykdydama šią veiklą aš pati tobulėju vis atsimušdama į tas sienas ar susidurdama su kliūtimis. Yra keli variantai – arba tu pasitrauksi, arba tu save lauksi, savo asmenybę ir savo priėjimo galimybes ar požiūrius, ar nuostatas ir tiesiog atsilauksi vardan tos savo idėjos. Jeigu tu tiki, kad jinai yra teisinga, jeigu tu žinai, kad jinai gali tikrai padaryti teigiamą pokytį (Jūratė, 38 m., nevyriausybinės organizacijos steigėja ir vadovė).

Dažniausiai neformalūs santykiai ir bendruomeniškumo jausmas ne tik darbovietėje, bet ir dirbant su valstybinėmis institucijomis buvo viena dažniausiai minimų vertybių, vertinamų tarp *grįžusiųjų*:

Nors ir buvo aiškus pareigų pasidalinimas, niekada nesijaučiau, kad su savo vadovu bendraučiau kaip „su vadovu“. Rengiant ataskaitas ir prezentacijas, vadovė pasiūlydavo ištaisyti anglų kalbos klaidas, dėl mano „non native english“ neteisingai surašytų frazių. Nesijautė jokios skirties tarp mūsų, ar „vadovas“ – „pavaldinys“ santykio, tiesiog buvome kolegos, siekiantys bendrų tikslų per skirtingas atsakomybes (Jurgis, 32 m., valstybinės įstaigos darbuotojas).

Požiūris į darbinėje veikloje vykstančius procesus

Trečioji sukaupų socialinių perlaidų sfera susijusi su požiūriu į darbą, rezultato siekimu. Akcentavo, kad migracijoje pavyko suvokti, kaip atlikti darbą kokybiškai, kur dažniausiai ir atpildas priklauso nuo rezultato, per priedų sistemas, galimybę prisidėti prie įvairių naujų veiklų, projektų. Dažnai kontrastas tarp migracijos ir kilmės šalies padėjo ir užsienio šalyje būti novatoriškiems, pasiūlyti kitokias priegas prie problemų sprendimų.

Štai Asta ir Povilas grįžo kartu su savo dukra, vienas po 13 metų ir kitas po 8 metų migracijos. Sakosi neabejoję, kad vieną dieną sugrįš, tik metai po metų tas grįžimas vis buvo nukeliamas, sveikatos problemos ir šeimos pagausėjimas buvo vienas iš tų postūmių pagaliau žengti žingsnį: „ir aš labai daug tokių patirčių žinai iš šono, aš pamačiau, kad tai yra darbas nuo 7 ryto iki 9 vakaro, nes tu važiuoji į Londoną. Ir vaikų savo nemato, savaitgalį į kokias futbolo varžybas ir pan.“ (Asta, 36 m., paramos fondo koordinatorė).

Kalbant apie su darbo kultūra susijusias idėjas, jos apima tikrai platų klausimų spektrą, pradėdant nuo bendro stabilumo jausmo, požiūrio į darbuotoją,

laisvumo, „normalumo“ aspektų ir saugumo jausmo. Nors tyrime dalyvavę grįžusieji dirbo aukštos kvalifikacijos darbus, buvo minima, kad saugumo klausimas jiems išliko aktualus ir kad jie, būdami užsienio šalyje, jautėsi saugūs dėl savo ateities, galimybės keisti darbą, veiklos formą, neišgyvendami dėl konkurencinės įtampos, kurią galbūt jaustų Lietuvoje.

Pavyzdžiui, odontologė Agota (33 m.) grįžusi įsidarbino poliklinikoje ir labai daug dėmesio stengiasi skirti savo pacientui, nepalikti jo nežinioje, kiek įmanoma atsakyti į visus jam rūpimus klausimus. Sakėsi mačiusi daug atvejų, kad kolegos paslaugas tokiems pacientams teikia skubotai, neadekvačiai, ypač tais atvejais, kai paslaugos teikiamos nemokamai. Sugretindama du požiūrius, informantė atkreipė dėmesį į tai, kad negalinti *simuliuoti* savo darbo ir į tai žiūrėti neatsakingai. Vėliau diskutavo, kad darbe kolegos *nenori nusileisti* ir todėl stengiasi perimti tokią darbo kultūrą.

Socialinių perlaidų perdavimas ne visada būna sėkmingas. Informantas Giedrius (28 m., juristas) pažymėjo, kad gali „lanksčiau pasižiūrėti į situaciją ir nebijoti pats apsispręsti palikti darbovietę“. Pavyzdžiui, informantė Beata (42 m., žurnalistė, edukacijų organizatorė) kalbėjo apie tai, kad jau grįžusi į Lietuvą ir padirbusi kelis mėnesius žurnalo redakcijoje, ją palikusi, nes kad ir kaip siūlė praplėsti rašančių žurnalui grupę, įtraukti naujų, jaunų kūrėjų, atnaujinti požiūrį – įkalbėti vadovybės jai nepavyko. Išeidama iš darbovietės, ji, sakosi, akcentavusi savo nepasitenkinimą dėl požiūrių atvirumo. Nenoras susitapatinti su darbovietėje vyravusiomis moralinėmis nuostatomis ir buvusia „*schema*“ paskatino keisti situaciją, informantė nuolat akcentavo *skaidrumą, sąžiningumą, atvirumą* kaip svarbiausius pasirinkimo prioritetus. Tokia grįžusiosios pozicija atkreipia dėmesį į tai, kad nenorima susitapatinti su esama situacija ir su ja susitaikyti, šiuo atveju išsakyta nuostata akcentuojant moralinius imperatyvus, nors kartu kalbėjo apie bendrą sąstingį ir liekanas iš praeities.

Antropologas Brianas Hoey'us, tyrinėjantis ne ekonominę, o „gyvenimo būdo“ migraciją, akcentuoja „autentiškojo aš“ ieškojimo aspektą, šie poreikiai apima geresnius santykius su šeimomis, troškimą jaustis reikalingam, o esminis dalykas – tai suvokti pačiam save, kad patirtum asmeninį augimą (Taylor 1992, cit. iš Hoey 2005). Autentiškumas taip pat kvestionuojamas per ribas su supančia aplinka, o tai gali tapti socialinio netikrumo priežastimi. Tyrime dalyvavusi informantė Asta pasakojo, kad kartu su šeima apsisprendė palikti susikurtą ekonominę gerovę Didžiojoje Britanijoje. Ji apsisprendė (šiuo atveju interviu metu ji minėjo, jog vyras vieną rytą pabudęs lovoje pasakė, kad šeima keliauja į Lietuvą) po to, kai jos vyro akyse pradėjo nykti tai, kas darė darbą prasmingą.

Tokie ekonominės sąlygas „susipaprastinantys“ (angl. *downshifting*) migrantai, kaip Gintas su šeima, manė, kad atsisakydami ankstesnio gyvenimo, jie pradėjo asmeninio augimo, atradimo ir atsinaujinimo kelionę (Hoey 2005;

Korpela 2014). Vyko jo (kartu su šeima) virsmas ir gyvenimo situacijos keitimas, kai stengėsi visiškai atmesti išorės vertinimus ir „akreditacijas“ ieškodamas savo vidinio tvirtumo, kad galėtų vadovautis „vidiniu kompasu“ pagal savo „nustatytą kursą“. Gintas grįžo į Lietuvą ir ėmėsi visai kitokio gyvenimo būdo: persikėlė gyventi į kaimo vietovę, ėmėsi verslo, kurio tikslas – ugdyti vaikus ir užtikrinti jų užimtumą. Pamažu tai tapo šeimos verslu.

Socialinių perlaidų stebėtojai, vertintojai ir perėmėjai

Kaip anksčiau minėtame odontologės Agotos pavyzdyje apie darbo kultūros perdavimą sugrįžus, dažniausiai kolegos perima gerus pavyzdžius. Taigi kolegų darbe yra pirmieji, kurie pastebi, įvertina ir perima pokyčius, kitokias darbo metodikas ir principus. Žinoma, kaip buvo pažymėta, asmenų, susiduriančių su migrantų socialinėmis perlaidomis, ratas yra gana platus, tai nėra vien žmonės darbe, šeima, draugai, klientai, bet ir žmonės gatvėje (pvz., autobuso vairuotojas ar keleiviai), aptarnaujantis personalas kavinėse ir t. t.

Jūratė (38 m., nevyriausybines organizacijos steigėja ir vadovė) nurodė, kad pagrindiniai asmenys, su kuriais susitinka perduodama savo migracinę patirtį, yra kolegos darbe ir kitos nevyriausybines organizacijos, veikiančios gyvūnų globos srityje. Informantė taip pat pažymėjo, kad kiti šeimos nariai bendraudami perima požiūrį į gyvenimo būdą, laiką sau, darbo ir poilsio balansą, pavyzdžiui, informantės dukterėčia, kuri, kaip ir pati informantė, tapo Krašto apsaugos savanore. Informantė minėjo, kad ir toliau bendradarbiauja su organizacija, kurioje dirbo migracijoje, ji ir toliau remia jos veiklą finansiškai.

Beata (42 m., žurnalistė, edukacijų organizatorė) kalbėjo apie tai, kad daugiausia įgytos patirties perduoda per savo vadovaujamas dirbtuves, bendradarbiaudama su įvairių profesijų žmonėmis. Dažniausiai pats perdavimo procesas vyksta per darbinę veiklą. „Didelis pažįstamų ratas yra vienas iš palaikymo įrankių mano veikloje“, – sako informantė, – „tik su bendraminčių pagalba man pavyko sukurti literatūros, kultūros ir gyvenimo būdo tinklalapį.“

Žemyna (33 m., psichologė) daugiau pasakojo, kaip stengiasi išsakyti nuomonę ir viešojoje erdvėje, pavyzdžiui, važiuodama autobusu informavo autobuso vairuotoją dėl neaiškios bilietų sistemos arba dėl ilgo laukimo prie gydytojo kabineto. Žinoma, informantė pripažino, kad didžiausią įtaką daranti per viešus renginius arba susitikimus su viešojo sektoriaus darbuotojais savo veiklos srityje: „pokyčiai nevyksta taip greitai, kaip norėtūsi, bet jaučiuosi vis labiau ir labiau girdima. Nors turiu pripažinti, tikrai trūksta sistemos, kad galėčiau plėsti savo veiklą, kad padėčiau didesniai skaičiui šeimų“.

Gintarė (41 m.) įvardijo, kad jos vadovaujamoje darbovietėje dauguma darbuotojų yra moterys, „tačiau tai buvo gana ilgas ir sudėtingas kelias, kol įmonė

bent dalinai pasiekė balansą tarp vyrų ir moterų vadovo pozicijose pasiskirstymo, atlyginimo sulyginimo. Gan ilgai teko motyvuoti įmonės vadovus bei paaiškinti, kodėl tai svarbu skyrių vadovams“. Tad dažniausiai jai pokyčius įgyvendinti padeda kolegos darbe ir bendradarbiavimas.

Apibendrinant galima būtų pažymėti, kad daugiausia *grįžusieji* socialines perlaidas perduoda bendradarbiams, kolegoms, vadovams, žinoma, patirčių perkėlimas vyksta ir šeimos bei draugų rate, kiek rečiau toks perdavimas vyksta viešojoje vietoje.

Socialinių perlaidų perdavimo būdai

Tyrimė dalyvavę *grįžusieji*, aptardami pokyčius savo gimtojoje šalyje, sutartinai diskutavo apie sustingusius ir nepakeičiamus savo šalies visuomenės socialinius santykius, ypač gyvenimo aspektus, kurie turėtų keistis: tai bendravimas su nepažįstamais žmonėmis (mandagumo taisyklės viešosiose erdvėse, šypsena parduotuvėse, santykiai su kliento padėjėjais, nerašytos mandagumo taisyklės vairuojant ir pan.); požiūris į darbą (atliekant darbą nekokybiškai, „*vidutiniškai*“); tarpasmeniniai santykiai; demokratiškumas; pakantumas kitokiam požiūriui (pvz., klasės, rasės, lyties, kultūros ar religijos požiūriais).

Socialinės perlaidos, taip pat naujovės, perduodamos, kaip Everettas M. Rogersas įvardijo, „difuzijos“ būdu – „difuzija yra procesas, kurio metu socialinės sistemos nariai informuojami tam tikrais kanalais apie naujovę“ (Rogers 2003: 5). Rogersas teigia, kad naujovės galima rekomenduoti kaip galimą konkrečios socialinės problemos sprendimą. Jo manymu, difuzija yra tam tikri socialiniai pokyčiai, kai keičiasi socialinės sistemos struktūra ir funkcija – kai sugalvojamos, skleidžiamos ir priimamos ar atmetamos naujos idėjos, sukeliančios tam tikras pasekmes, dėl kurių vyksta socialiniai pokyčiai.

Aptariant socialines perlaidas pažymima, kad migracijoje sukauptoms patirtims *grįžusieji* suteikia naujumo požymių (Rogers 2003). Socialinė perlaida gali būti naudojama kaip sąlygiškas pranašumas, kai tai, kas yra (atnešta) nauja, turėtų būti suvokiama kaip geresnė idėja ar objektas, nei praktika, kurią ji pakeičia. Būtinai tam tikras suderinamumo laipsnis, kai naujovės suprantamos kaip suderinamos su egzistuojančiomis vertybėmis, ankstesne patirtimi ir potencialių poreikių pritaikymu.

Daugelio tyrimė dalyvavusiųjų nuomone, perduodant užsienyje įgytas patirtis, labai aktuali diskusija, ar tokie socialiniai pokyčiai suderinami su nemigravusių draugų, kolegų, pažįstamų požiūriu, ar tinkami kilmės šalies aplinkoje. Kai kalbama apie socialinių perlaidų perdavimą darbe, dažniausiai įvardijami būdai – *pavyzdžio rodymas*, komunikavimas su aplinkiniais, bendradarbiais bei vadovu. Gintarė (41 m., finansininkė) pripažino, kad labai daug pastangų reikia

norint „motyvuoti bei padrašinti žmones keisti nusistovėjusias tvarkas ir sampratas“, moterų įgalinimo srityje ji daug dėmesio skiria įvairiems projektams, kur daug komunikuojama apie lygias galimybes.

Kalbant apie socialinių perlaidų perdavimą šeimos aplinkoje ar draugų rate, tyrime dalyvavusieji dažnai kalba apie patirtą „kontrastą“ tarp didmiesčio ir mažesnio miesto. Keletu atvejų *grįžusieji* pasirinko kitą gyvenamąją vietą nei išvyko, pavyzdžiui, grįžo į didmiestį, bet ne į sosinę, arba grįžo į mažesnę miestą ar kaimą. Kaip patys akcentavo, savo kilmės šalį laikė vieta, kur vis dar saugomos užsienio šalyse seniai prarastos vertybės – šeima, lėtas gyvenimo tempas, ilgesnės atostogos, artumas gamtai ar artimesnės draugystės. Todėl vėl, kiek paveikdami kitus savo pavyzdžiu, persikėlė gyventi į kaimo vietas, mažesnius miestus, kaip kad papasakojo Beata (42 m., žurnalistė, edukacijų organizatorė):

mažesniame mieste galima nuveikti daugiau. Čia mažesnis panašių paslaugų kiekis, todėl tu ir reikalingas labiau. Be to, žmonės atviresni, arba bent jau man atrodo, naujovėms, kitokioms edukacijoms, renginiams, kuriuos ir man pačiai norisi organizuoti, nes sulaukiu padėkų ir paskatinimų veikti toliau.

Kitu atveju Gintarė (41 m., finansininkė) įvardija, kad būtent gyvenimas ir darbas sostinėje jai padeda paspartinti nevyriausybinės organizacijos, kuri veikia moterų įgalinimo srityje, veiklą, nes čia prieinamos visos jai reikalingos valstybinės įstaigos ir organizacijos.

Nors ne visuomet *grįžusieji*, kaip socialiniai veikėjai, atpažįsta patį perkėlimą ar kada jis įvyksta, tačiau pastebima, kad požiūrio keitimas tampa migranto tapatybės dalimi ir išlieka tapatybės dalimi sugrįžus į kilmės šalį. Dažnu atveju informantui buvo gana nemažas iššūkis įvardinti, kokius požiūrius ar idėjas parvežė ir kiek padidėjęs jo pasitikėjimas savimi, atvirumas žmonėms, o ir įvairovės pripažinimas galėjo būti „parsivežtas“ objektas. Panašūs požiūriai atsispindi ir Lenkijos miestelyje Sokulka atliktame tyrime, kur migrantai dažnai neįvardindavo keičiantys savo aplinką, bet pastebėdavo kitus *grįžusiuosius* tai darančius (Grabowska, Garapich, Jaźwińska, Radziwinowiczówna 2017) ir būtent akcentuodavo kitus. Bendraujant su į Lietuvą *grįžusiais*, kurie suvokia savo veiklą kaip migracijos rezultatą ir socialinių perlaidų perdavimo dalį, dažnai akcentuojama, kad vis dėlto į tam tikrus dalykus jie žiūri novatoriškai, kitokiu požiūriu:

aš manau, kad aš neparvežiau pokyčio, bet parvežiau kitokį požiūrį. Jis nebuvo very welcome (liet. *labai laukiamas*). Aš tiesiog parvežiau tai, ko kiti nežinojo. Kadangi žmonės, kuriems aš tai sakau, jie to nesimokė taip, kaip mokiausi aš, jie to nematė taip, kaip mačiau aš, jie nebuvo, negyveno šalyje, apsuptoje truputį kitokios visuomenės ir požiūrio į tą sritį. <...> Iš pirmo žvilgsnio atrodo, na kas čia sudėtingo – paėmei padarei ir atsirastų pokytis labai greitai. Jis [tas pokytis. – I. L.] nereikalauja kažkokių finansinių dalykų valstybei ar pan., bet tai didžiausia problema yra visuomenės pats lūžis ir įstatymus įgyvendinančių

institucijų stovis, kurie turėtų elgtis kitaip, bet, sakyčiau, dėl savo supratimo ir, sakykim, vertybinių nuostatų to negali priimti, arba priimti kitokį sprendimą ar padaryti kitokį priėjimą prie tų problemų. Jie tiesiog važiuoja ta pačia vaga, kuri jiems yra pažįstama ir žinoma. Nes daryti kažką kitaip, reikia drąsos (Gintarė, 41 m., finansininkė).

Migracijos literatūroje diskutuojama apie kintančias „normalumo“ versijas, kurias sukuria gyvenimas kitose visuomenėse, migracijos šalyse (Karolak 2016). Apie normalumo sąvoką galima būtų diskutuoti kintančios materialinės padėties požiūriu, pavyzdžiui, padidėjusių vartojimo galimybių suvokimas, kas sustiprina saugumo jausmą. Diskutuodami apie savo grįžimą ir susitikimą su „nemigrantais“ savo kilmės šalies aplinkoje *grįžusieji* pasakoja apie pastangas, kaip jie mokosi realiai gyventi kitaip ir unikalčiai.

Dažnas informantas, kalbėdamas apie savo darbo praktiką, pabrėžia tam tikrus novatoriškus būdus, kaip galima koreguoti kokį nors procesą. Tačiau *grįžusysis* dažnai neįvertina tam tikro inovacijų tendencingumo (angl. *the pro-innovation bias*), anot Rogerso, inovacija turi būti išsklaidyta ir adaptuota ją priimančios visuomenės dalies (Rogers 2003: 327), pavyzdžiui, kad dėl siūlomos inovacijos didėja gyvenimo tempas, kurį jie suvokė kaip neigiamą būdami migracijos šalyje.

Pasitikėjimas inovacija, bet kartu ir socialinių kontaktų tinklas lemia socialinės perlaidos perdavimo sėkmę. Kad tinklas aktualus ir jis kuriamas dar prieš grįžtant, parodo ir šis informantės komentaras:

su bendraminčiais mes kažkaip susivienijom man dar būnant Anglijoje, nes aš keletą metų „savanoriauau Lietuvai“. Nes įsisteigėm su bendraminčiais organizaciją Lietuvoj, ir jie dirbo vietoj, o ką aš galiu, dariau telefonu ar internetu. Tai mano tas grįžimas buvo į kažkur. Ne tai, kad aš grįšiu ir kursiu kažką naujo, bet buvo metai ar pusantrų jau pačios organizacijos – tai aš grįžau į organizaciją, kuri jau buvo Lietuvoje, ir grįžimas buvo tęsti darbą. Nereikėjo jau kurti kažko naujo. Bet, beje, susikūrimas buvo, tai yra steigimasis, suvažiavimas organizacijos įvyko Anglijoje, nes kita dalis organizacijos atvažiavo ir mes lankėmės įvairiose prieglaudose, kad jie galėtų pamatyti. Tai ir nusprendėm pas mane namuose Anglijoje (Asta, 36 m., paramos fondo koordinatorė).

Kaip parodė Rogersas, asmenys, turintys aukščiausią difuzijos lygį, yra labiau veikiami įvairių komunikacijos formų, turi aukštesnę socialinę ir ekonominę padėtį, yra naujoviškesni ir turi plačius komunikacijos tinklus. Jie yra novatoriški ir aktyvūs „komunikatoriai“, nes turi ypatingų pranašumų. Pirma, jie yra „išmanantys asmenys“. Antra, jie turi socialinę galią dėl savo padėties visuomenės sluoksniuose. Trečia, jie daro įtaką tiesiogiai ir daugiausia socialines perlaidas perduoda žodžiu. Ketvirta, jie turi referencijos galią suvokdami aplinkinį kontekstą (Rogers 2003). Kaip ir toliau pateiktoje interviu ištraukoje informantė pasakoja, kad asmeniškai, per užmegztus ryšius, sulaukus tinkamo žmogaus, kuris padėtų įgyvendinti pokyčius:

tai tu tiesiog bandai toje situacijoje kartais suprasti tuos žmones, kad tai, ką aš išmokau, jie neturėjo galimybės išmolti ir tai yra tai, kas mus skiria, dėl to tai nevyksta. Tai dažnai aš nežiūriu asmeniškai tam tikro politiko atžvilgiu, jeigu aš matau, kad žmogus tiesiog nesuvokia. Nedaro man kažko specialiai, kad man pakenkti ar, sakykim, kad neįgyvendinti mano idėjos, ar nemato prasmės taip, kaip matau aš. Iš kitos dalies aš suvokiu, jog tai procesas. Viskas valstybėj, nauji priėjimai, kitoks požiūris, bet kokioje srity jis keičiamas metai iš metų, būna, kad tu lauki tinkamo politiko, tinkamo ministro, kuris turi platesnį požiūrį, su kuriuo tu galėtum kalbėt ir tau nereikėtų laužyti sprendimų. Visa tai man įdomus procesas stebėti. Tu matai, kad sulaukus tinkamo asmens, tu gali daug greičiau tai pajudėti (Jūratė, 38 m., nevyriausybinės organizacijos steigėja ir vadovė).

Naudodamiesi „socialiniais tinklais“, žmonės linkę aprūpinti savo artimas šeimas ir draugus. Naudodamiesi kontaktų tinklais, jie paprastai peržengia savo asmeninį gyvenimą.

Taigi yra įvairių būdų perduoti socialines perlaidas į Lietuvą, nuo kitų įpročių ir įsitikinimų keitimo savo pavyzdžiu iki komunikavimo viešojoje erdvėje, padaršinimo, nuolatinio motyvavimo, įtikinėjimų. Socialinės perlaidos daug stipriau veikia, kai naudojamosi socialiniu bendraminčių tinklu.

Išvados

Apibendrinant reikėtų atkreipti dėmesį, kad socialinės perlaidos tarp *grįžusiųjų* – tai, kaip pažymėjo Hannerzas, yra nuolat vykstančios derybos tarp individų ir aplinkinių, tarp asmeninių, šeimyninių ir darbo vietų, padėties visuomenėje prievolių ir jų reikšmių, kyla dėl įtampos tarp materialių poreikių ieškant pragyvenimo šaltinio ir vyraujančių kultūros konvencijų, individualių moralinių naratyvų geresniam gyvenimui (Hannerz 1996).

Atliekant tyrimą išryškėjo trys pagrindinės *grįžusiųjų* įvardintos socialinių perlaidų sritys: 1) susijusios su socialine aplinka, socialiniu pasitikėjimu; 2) susijusios su šeimos modelio samprata, santykiais šeimoje; 3) susijusios su požiūriu į darbą, rezultato siekimu, kokybiško darbo atlikimu.

Svarbus aspektas, kalbant apie socialines perlaidas ir jų sklaidos intensyvumą, yra tas, kad jos stipriai veikiamos migranto santykio bei požiūrio į savo kilmės šalį dar prieš jam išvykstant; perduodančiojo vaidmuo čia ypač reikšmingas, nuo jo pasirinktos pozicijos priklausys, kaip sklandžiai vyks socialinių perlaidų perdavimas.

Mobilumas gyvenimo trajektorijose, t. y. kokiame gyvenimo tarpsnyje yra *grįžusysis*, turi įtakos tiek naujų įgūdžių, idėjų bei praktikų perėmimui, tiek motyvacijai jas perduoti kilmės šalyje. Pasitelkę inovacijų difuzijos teoriją (Rogers 2003) galime suprasti, kad žinios, įgytos užsienio šalyje, gali būti traktuojamos kaip

tam tikras pranašumas arba galimybė aktyviai imtis veiksmo, t. y. socialinės perlaidos perdavimo. Toks naujovių diegimas tarp aktyviai veikiančių *grįžusiųjų* išreiškiamas per saviraiškos ir savimonės dėmenis, kur pagrindinis veiksnys – individualaus „aš“ raiška.

Per visą socialinį perlaidų procesą individas priima sprendimus: ką potencialiai naudinga ar reikia pakeisti, o kas atrodo nepageidautina ir kam turėtų būti priešinama, vis dėlto pažinta naujovė sukuria galimybes savirealizacijai, t. y. *grįžusieji* gali būti linkę diskutuoti apie kitokį požiūrį, kviesti jį aptarti, pakeisti ar atmesi suprasdami tai kaip asmeninę kompetenciją, išskirtinį bruožą ar pranašumą. Reikėtų pažymėti, kad socialinė perlaida gali būti naudojama kaip sąlygiškas pranašumas, kai tai, kas yra (atnešta) nauja, turėtų būti suvokiama kaip geresnė idėja ar objektas, nei praktika, kurią ji pakeičia, be to, būtinas tam tikras suderinamumas, kai naujovės suprantamos kaip suderinamos su egzistuojančiomis vertybėmis, ankstesne patirtimi ir potencialių poreikių pritaikymu.

Socialinės perlaidos gali būti planuojamos arba perduodamos savaime, dažniausiai planuojamos perlaidos perduodamos per darbinę veiklą. Nors ne visada *grįžusieji*, kaip socialiniai veikėjai, atpažįsta patį perkėlimą ar kada jis įvyksta, tačiau pastebima, kad sąlyčio taškų ir skirtumų tarp migracijos šalies ir kilmės šalies paieška tampa migranto tapatybės dalimi.

Literatūra

Bernard, H[arvey] Russell. 2011. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham, New York, Toronto, Plymouth: AltaMira Press, a Division of Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Boccagni, Paolo; Decimo, Francesca. 2013. Editorial: Mapping Social Remittances, *Migration Letters* 10(1): 1–10.

Čiubrinskas, Vytis. 2013. Diaspora as a Resource of Homeland Nationalism Forged Overseas and Contested Back Home: The Case of Lithuanian-Americans, W. Kokot et al. (eds). *Diasporas as a Resource: Comparative Studies in Strategies, Networks and Urban Space*. Freiburg Studies in Social Anthropology 36: 105–122. Wien, Berlin: LIT Verlag.

Conway, Denis; Potter, Robert B. 2007. Caribbean Transnational Return Migrants as Agents of Change, *Geography Compass* 1(1): 25–45.

Čiubrinskas, Vytis. 2018. Returning with Resources: Social Remittances and the Uncertain Belonging of Transatlantic Remigrants, C. Hornstein Tomić et al. (eds). *Remigration to Post-Socialist Europe: Hopes and Realities of Return*. ERSTE Foundation Series 3: 43–70. Wien: LIT Verlag.

De Haas, Hein. 2007. *Remittances, Migration and Social Development: A Conceptual Review of the Literature*. Programme Paper 34/2007. Geneva: United Nations Research Institute for Social Development.

De Haas, Hein. 2013. Migration and Development: Lessons from the Moroccan Experience, J. Cortina, E. Ochoa-Reza (eds). *New Perspectives on International Migration and Development*. Initiative for Policy Dialogue at Columbia: 169–195. New York: Columbia University Press.

Gečienė, Ingrida; Kanopkaitė, Sandra. 2015. Diasporos indėlis į Lietuvos gerovės kūrimą, Dangis Gudelis, Ingrida Gečienė, Laima Nevinskaitė, Lyra Jakulevičienė, Luka Klimavičiūtė, Sandra Kanopkaitė. 2015. *Diasporos profesionalai: kaip juos telkti kuriant Lietuvos gerovę*: 35–75. Vilnius: Saulelė.

Gečienė-Janulionė, Ingrida. 2019. *Migrantų indėlis kilmės šalims: Lietuvos migrantų Jungtinėje Karalystėje atvejais*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

Grabowska, Izabela; Garapich, Michal P. 2016. Social Remittances and Intra-EU Mobility: Non-Financial Transfers between U.K. and Poland, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 42(13): 2146–2162.

Grabowska, Izabela; Garapich Michał P.; Jąźwińska, Eva; Radziwinowiczówna, Agnieszka. 2017. *Migrants as Agents of Change: Social Remittances in an Enlarged European Union*. Migration, Diasporas and Citizenship. London: Palgrave Macmillan.

Hannerz, Ulf. 1996. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. Comedia. London, New York: Routledge.

Hoey, Brian A. 2005. From Pi to Pie: Moral Narratives of Noneconomic Migration and Starting Over in the Postindustrial Midwest, *Journal of Contemporary Ethnography* 34(5): 586–624.

Karolak, Mateusz. 2016. From Potential to Actual Social Remittances? Exploring How Polish Return Migrants Cope with Difficult Employment Conditions, *Central and Eastern European Migration Review* 5(2): 21–39.

Korpela, Mari. 2014. Lifestyle of Freedom? Individualism and Lifestyle Migration, M. Benson, N. Osbaldiston (eds). *Understanding Lifestyle Migration: Theoretical Approaches to Migration and the Quest for a Better Way of Life*. Migration, Diasporas and Citizenship Series: 27–46. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Levitt, Peggy. 1998. Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion, *International Migration Review* 32(4): 926–948.

Levitt, Peggy. 2001. *The Transnational Villagers*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Levitt, Peggy. 2006. Transnational Migration: Conceptual and Policy Challenges, K. Tamas, J. Palme (eds). *Globalizing Migration Regimes: New Challenges to Transnational Cooperation*. Research in Migration and Ethnic Relations Series: 23–35. London: Routledge.

Levitt, Peggy. 2007. *God Needs no Passport: Immigrants and the Changing American Religious Landscape*. New York, London: The New Press.

Levitt, Peggy. 2009. Roots and Routes: Understanding the Lives of the Second Generation Transnationally, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35(7): 1225–1242.

Levitt, Peggy; Lamba-Nieves, Deepak. 2011. Social Remittances Revisited, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 37(1): 1–22.

LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Demografijos, migracijos ir integracijos politikos 2018–2030 metų strategijos įgyvendinimo 2020–2022 metų tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“ 2018 12 05. <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/2a093814fc8411e89b04a534c5aaf5ce/asr>> [žiūrėta 2020 03 10].

LR Vyriausybės nutarimas „Dėl „Globalios Lietuvos“ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2012–2020 metų programos įgyvendinimo tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“ 2011 10 19. <https://urm.lt/uploads/default/documents/AR_2019-12-03.pdf> [žiūrėta 2020 03 10].

Paasche, Erlend. 2016. A Conceptual and Empirical Critique of ‘Social Remittances’: Iraqi Kurdish Migrants Narrate Resistance, M. Nowicka, V. Šerbedžija (eds). *Migration and Social Remittances in a Global Europe*. Europe in a Global Context: 121–141. London: Palgrave Macmillan.

Rogers, Everett. M. 2003. *Diffusion of Innovations*. New York: Free Press.

Vyriausybė kviečia teikti idėjas, kaip spręsti aštrias Lietuvos demografines problemas. 2018, *Mano vyriausybė* 04 05. <<http://lr.v.lt/lt/naujienos/vyriausybe-kviecia-teikti-idejas-kaip-spresti-astrias-lietuvos-demografines-problemas>> [žiūrėta 2018 04 21].

‘Returning to Make a Change’: Social Remittances of Return Migration and their Transfer

Indra Lukošienė

Summary

Migration processes are an integral phenomenon of modern society. Migration patterns and their impact on the economy, and the social cohesion of the sending and receiving societies, are widely discussed. Encouraging the return of Lithuanian migrants, as well as migrant network building across Lithuanian diaspora communities, is one of the main goals of migration policy in Lithuania, (e.g. the ‘Global Lithuania’ programme created in 2011). The fact that the issue is relevant

was also reflected in 2018, with the invitation by the government of Lithuania to provide ideas on solving Lithuania's demographic challenges, which are described as *acute*, and the demographic situation as *difficult*.

The article aims to show how returnees interpret the transfer of their accumulated knowledge, experience and ideas through the migration experience, using the concept of social remittances. The aims are to examine the attitudes of returning migrants towards the skills and ideas they acquired abroad, the categories of social remittance ideas that are most often conveyed, and how and to whom they are most commonly passed on.

The notion of social remittances has gained a central position, discursively at least, in the literature on the effects of migration on sending societies (Boccagni, Decimo 2013). This article is an attempt to explore in more detail the mechanisms of social remittance practices among returnees in Lithuania from countries such as Great Britain, the USA and Australia. The fieldwork was based on the 'key informants' technique (Tremblay 1957, cited from Bernard 2011), and four key informants participated in the study. Additionally, semi-structural interviews were conducted with another 12 informants (two with each informant) for the study.

The very concept of social remittances was introduced by Levitt to define the dissemination of ideas, values, beliefs, norms of behaviour, aspirations, practices and social capital. Levitt divided them into three areas (Levitt 1998; 2001; 2006; 2007; 2009), and later revised them (Levitt, Lamba-Nieves 2011): (1) relating to the social environment, social trust; (2) relating to the concept of the family model, and relationships in the family; (3) relating to the approach to work, the pursuit of results, the performance of quality work.

Social remittances are in a constant process of negotiation between individuals and those around them, between personal, family and workplace responsibilities. Their significance and transfer is dependent on tensions between material needs, livelihoods and cultural conventions, and individual moral narratives for a better life and anticipated change in the social and cultural environment.

An essential aspect of social remittances and the pace of their dissemination is that they are strongly influenced by the migrant's relationship and attitude towards his or her country of origin before he or she leaves. The role of the transferor himself is particularly significant, and the position chosen will determine how smoothly the transfer of social remittances takes place.

The study identifies three main types of social remittances determined by returnees: (1) relating to the social environment, social trust; (2) associated with the concept of the family model, and relationships in the family; (3) referring to the approach to work, the pursuit of results, and the performance of quality work.

The transfer of social remittances takes place more rarely in a public space. Most returnees transfer social remittances through co-workers, colleagues and

managers; the transfer of experiences also takes place among family and friends. In many cases, the change and acquisition of new skills, ideas and practices have been shaped not only by migration but also by mobility in their life trajectories. Very often, individuals emigrated when they were young, after studying or while still studying, or when starting their career. Hence, their departure from the sending country and their entry into the labour market coincided with a crucial stage in their development. Besides, this process strengthened their awareness of their role and ability to shape their lives according to their desires. Therefore, change among informants was not seen as a passive way of 'doing things' in a new way, but an active response and implementation of what requires self-expression and self-awareness, where the individual factor is vital.

When discussing social remittances, it appears that returnees provide signs of innovation in such experiences (Rogers 2003). Social transfer can be used as a comparative advantage when what is (brought in) new should be perceived as a better idea or object than the practice it replaces. The process of social remittances can be planned or spread spontaneously. However, in the work environment, especially when starting a new career path at home, individuals tend to plan how and which ideas and practices they desire to transfer in the form of social remittances.

Gauta 2020 m. balandžio mėn.